

ՀԱՄԱՇԵՆՆԱԿԱՎԱՆ

«ՀԱՄՇԵՆ» ՀԱՅՐԵՆԱԿՑԱԿԱՆ-ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԱՄՍԱԹԵՐԹ

Անվճար

ՀԱՐՑԱԶՐՈՒՅՑ ԹՈՒՐՔ ՊԱՏՄԱԲԱՆ ԵՎ ԼՐԱԳՐՈՂ ԱՅՇԵ ՐՅՈՒՐԻ ՐԵՏ

Հայտնի թուրք պատմաբան և լրագրող Այշե Յյուրը հեռախոսով հարցազրույց է տվել Հայաստանի Հանրային ռադիոյի «Հայրենիք-սփյուռք. Կամուրջ» ծրագրի խմբագիր Արփինե Ալավերդյանին և «Ակունք»-ի թղթակից, Հանրային ռադիոյի թուրքերեն հաղորդումների խմբագիր Մելինե Անունյանին:

Արփինե Ալավերդյան- Ինչպե՞ս եք գնահատում այսօրվա թուրք-հայկական հարաբերությունները:

Այշե Յյուր- Կարծում եմ, որ դրանք լավ վիճակում չեն գտնվում, որովհետև Թուրքիայի հայկական համայնքի հետ մեր երկրի հարաբերություններում լճացում է նկատվում: Հայաստանի հետ հարաբերությունները երկար ժամանակ է, ինչ սառեցված վիճակում են, կարծես դրվել են խորը սառցարանում. այլևս բոլորովին չեն խոսում դրանց մասին: Հայկական սփյուռքի հետ արդեն իսկ Թուրքիան երբեք լավ հարաբերություններ չի ունեցել, և բարելավման հույս էլ չի եղել, քանի որ Թուրքիայում, ընդհանուր առմամբ, շատ լուրջ սև քարոզչություն էր տարվում սփյուռքի դեմ: Այսօրվա արդյունքում երեք այլուների առումով էլ շատ բացասական վիճակում են գտնվում այդ հարաբերությունները: Մոտ ապագայի համար էլ հույսի ոչ մի մշույլ չեմ տեսնում:

Արփինե Ալավերդյան- Ինչպե՞ս եք գնահատում 1919-1921 թթ. կայացած երիտթուրքերի դատավարությունները: Ձեր կարծիքով այդ դատաքննություններում Օսմանյան պետությունը և վերջինիս իրավահաջորդ Թուրքիայի Հանրապետությունը մի քայլ չի՞ կատարել Հայոց ցեղասպանությունը ճանաչելու ուղղությամբ:

Այշե Յյուր- Այն ժամանակվա դատական գործերը հնարավոր էր եղել հարուցել Մուղոսի զինադադարից հետո՝ միջազգային և ներքաղաքական հավասարակշռության շնորհիվ: Եթե հիշենք այդ հավասարակշռությունը, ավելի լավ կկարողանանք ըմբռնել, թե ինչու են այս դատական գործերը նման զարգացում ունեցել, և ինչ էին նշանակում դրանք: Օսմանյան կայսրությունը պարտված էր դուրս եկել պատերազմից և 1918թ. հոկտեմբերի 30-ին ստորագրել Մուղոսի զինադադարը: Անտանտի պետությունները երկար ժամանակից ի վեր խղճի խայթեր էին զգում հայերի հանդեպ. նրանք մեղավորության զգացում ունեին իրենց իսկ հասարակությունների առաջ՝ հանուն սեփական շահերի քրիստոնյա հայերի համայնքը Օսմանյան պետության ողորմածությամբ թողնելու համար: Միևնույն ժամանակ

վրդովումը էին զգում իթիհադականների նկատմամբ՝ պատերազմը երկու տարով երկարաձգելու և Անտանտի ուժերի՝ շուրջ երկու միլիոն զոհերի պատճառով: Դրա համար Դաշնակից պետությունները փորձեցին որպես խաղաթուղթ օգտագործել հայերի տեղահանության մեղադրանքով հարուցված դատական գործերը:

Միջազգային ճնշումը շատ ծանր էր, բայց լուրջ էր նաև երկրի ներսից եկող ճնշումը: Օսմանյան պետությունում հակաերիտթուրքական պարբերականների արշավը, ինչպես նաև՝ զինադադարի կնքումից անմիջապես առաջ վերաբացված Օսմանյան խորհրդարանի պատգամավորների պալատի առաջին նիստերից մեկում իթիհադական, Տրապիզոնի պատգամավոր Մեհմեդ Հաֆըզ բեյի՝ պատերազմի և տեղահանության ժամանակ կատարած հանցագործությունների և սպանությունների վերաբերյալ հետաքննություն կատարելու պահանջով մեկնարկած բուռն վիճաբանությունները տևել էին մինչև 1918թ. դեկտեմբերի 21-ը, երբ մեջլիսը փակվել էր: Այդ քննարկումների արդյունքում որոշվել էր մեջլիսին կից մի հանձնաժողով ստեղծել՝ «պատերազմի և տեղահանության ոճրագործությունները քննելու» համար:

«Հինգերորդ հանձնաժողով» անվամբ հիշատակվող սույն հանձնաժողովից հետո հիմնվել էր նաև «Չարաշահումները, հաշիվները և չարագործությունները հետաքննող հանձնաժողովը» (այն հետագայում հիշվելու էր «Մազհարի հանձնաժողով»)՝ իր նախագահի անունով: Այս մթնոլորտում վերստին հիմնվեց Ազատություն և համաձայնություն (Յյուրիթե վե Իթիյաֆ) կուսակցությունը, որը երիտթուրքերի կողմից

փակվել էր 1913թ.: Նրանք նույնպես իթիհադականներից վրեժ լուծելու ցանկություն ունեին:

Ի վերջո ներքին և արտաքին ճնշումներն արդյունք տվեցին, և դատական գործերը մեկնարկեցին: Նիստերը դուրս եկան մամուլի և բոլոր հետաքրքրվողների առաջ: Ձեմիլ Արիֆի նախագահությամբ մեղադրյալների դատապաշտպանները պաշտպանական ճառերը հիմնավորեցին հետևյալ կերպ. «Հայերի կոտորածներին վերաբերող հանցագործությունները, սովորական հանցանքներ չհանդիսանալով, իրականացվել են կառավարության կողմից հրապարակված և սուլթանի կողմից վավերացված՝ տեղահանության մասին օրենքի կիրառման շրջանակներում»: Այսինքն՝ ընդունեցին, որ տեղահանությունը կենտրոնական կառավարության գործն է եղել: Առաջին մահապատժի դատավճիռը կայացվեց Բողազլյանի գավառապետ Քեմալ բեյի առնչությամբ: Վերջինիս մահապատժից անմիջապես հետո երիտթուրքերը մեծ ցույց կազմակերպեցին Ստամբուլում: Այնուհետև, երբ 1919թ. մայիսի 15-ին հունական բանակը մտավ Իզմիր, վարչապետ Դամաթ Ֆերիդը, իսկույն մի խումբ կալանավորների ազատ արձակելով, փորձեց մեղմել հասարակությանը: Անտանտի պետությունները տեսան, որ հանցագործները մեկ առ մեկ իրենց օձիքը փրկում են, և մնացածներին տարան Մալթա՝ անձամբ դատելու նպատակով:

Անգամ այսօր Հրանտ Դիմքի սպանության գործի դատաքննության օրինակով էլ տեսնում ենք, որ իշխանությունները, ցանկության դեպքում, կարողանում են փակուղի մտցնել մահապատժի դատական գործերը. չեն տրամադրում ապացույցներն ու փաստաթղթերը, ճնշման տակ են պահում վկաներին: Սակայն այն ժամանակ դրա կարիքն անգամ չէր եղել, որովհետև երիտթուրքերն արդեն իսկ ոչնչացրել կամ փախցրել էին բազմաթիվ փաստաթղթեր: Հայկական համայնքն ի վիճակի չէր դատաքննություններին հետևելու և փաստաթղթեր տրամադրելու, քանի որ համայնքի առաջնորդները և հայ տղամարդիկ աքսորվել էին կամ սպանվել: Բավարար չափով իրար հետ չհամագործակցեցին նաև օսմանյան և ամերիկյան կառավարությունները: Դաշնակից պետությունները, իրենց ապագա շահերով մտահոգված, անտարբերություն դրսևորեցին դատաքննությունների նկատմամբ: Այս ամենի հետևանքով Անտանտի տերությունները չկարողացան այնպիսի դատարան հիմնել, որը կդատեր Մալթայի հանցագործներին: Նրանք հարկադրված էղան կամաց-կամաց ազատ արձակել այնտեղի կալանավորներին: Վերջիններս դարձան նորաստեղծ Թուրքիայի նշանավոր կադրերը:

Մելինե Անունյան- Ինչպես նշեցիք, Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ բազմաթիվ փաստաթղթեր են ոչնչացվել կամ առևանգվել: Սակայն իթիհադականների դատաքննություններին իրականացրած դատարանները (Ռազմական արտակարգ ատյանի դատարանները) կարողացան բավականին շատ վավերագրերի հասու լինել՝ հայերի կոտորածների վերաբերյալ: Գլխավոր դատավարության մեղադրական ակտում ուղիղ 41 միավոր պաշտոնական փաստաթղթի էր հղում արվում, և արձանագրվում, որ հայերի ջարդերը կազմակերպվել էին Օսմանյան պետության կողմից: Այսինքն՝ զլխավոր ամբաստանագրում նշվում էր, որ մեղավոր էին պետական ղեկավարները:

Այշե Յյուր- Իհարկե՞, թեև այդ դատավարությունները կայացել են քաղաքական շարժառիթներով, սակայն դատական գործերի շրջանակներում բազմաթիվ փաստաթղթեր են ներկայացվել, որոնց մեծ մասը ծածկագիր հեռագրեր էին, որոնք տարբեր նահանգներ ու գավառներ էին հղվել Ներքին գործերի նախարարությունից, 3-րդ և 4-րդ բանակի հրամանատարությունից, բանակային 5-րդ կորպուսից, 15-րդ դիվիզիայի հրամանատարությունից, Հատուկ կազմակերպությունից, Անկարայի նահանգից և Ստամբուլի կենտրոնական հրամանատարությունից: Այդ վավերագրերի բնագրերը դատական գործին էին կցվել՝ դատախազի և համապատասխան հաստատությունների կողմից արձանագրվելուց հետո:

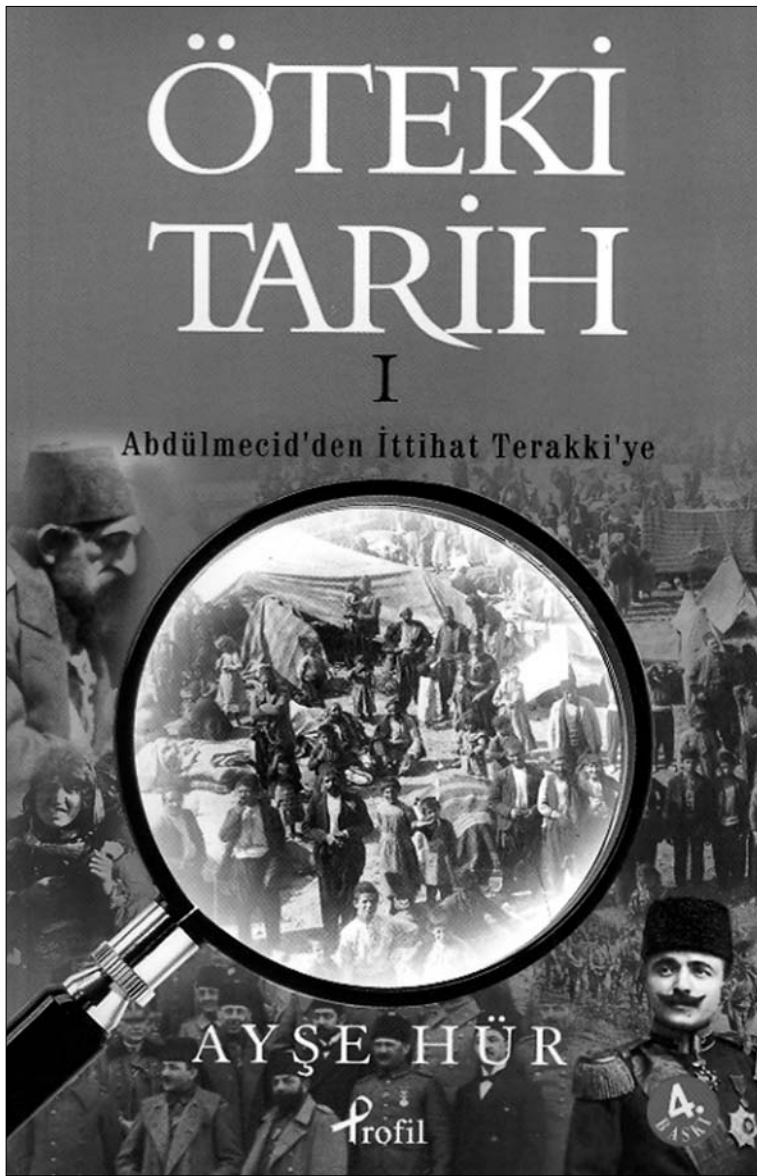
Շարունակությունը՝ 2-րդ էջում:

Սկիզբը՝ 1-ին էջում:

Տվյալ ժամանակաշրջանի թերթերում տպագրվել են թեև ոչ բոլոր, սակայն բազմաթիվ դատական գործերի արձանագրությունները: Դատարաններ ներկայացված այդ փաստաթղթերի մեծ մասն այսօր մեր ձեռքի տակ չի գտնվում: Դրանց մի մասը, ամենայն հավանականությամբ, Գլխավոր շտաբի արխիվում է: Ենթադրվում է, թե մի մասն էլ պատճենվել է դատարաններում որպես քարտուղար աշխատած հայերի կողմից և տարվել արտերկիր: Ես կարծում եմ, որ այդ վավերագրերը գտնվում են Երուսաղեմի հայոց պատրիարքարանի արխիվում: Իհարկե, եթե այդ բոլոր փաստաթղթերն ի մի բերվեն և վերագնահատվեն, կարելի է ավելի ճշգրիտ արդյունքի հասնել: Այն համագամանքը, որ Ստամբուլում կայացած դատաքննություններից հետո անգլիացիների կողմից Մալթա տարված անձինք չեն դատվել, թուրք պաշտոնական պատմագրության ներկայացուցիչներին հանգեցնում է այն ենթադրության, թե հանցագործություն չի էլ եղել: Նույնիսկ այդ թեմայով մի գիրք է գրվել նոր և նորագույն պատմության վերաբերյալ: Թուրք սյունակագիրները, տարբեր տեսանկյուններից այդ գրքին հղում անելով, քարոզչություն են անում, թե եթե այդ հարցը բարձրագույն միջազգային դատարանում, Թուրքիան կշահի դատող: Այնինչ եթե Զրանտ Դինքի սպանության գործի դեպքում անգամ, երբ կատարողը և հրահրողները հայտնի են, հնարավոր է լինում «երկու-երեք երեխա են արել» դատավճիռը կայացնել, ապա 1919-1921թթ. լրիվ նորմալ է, որ պետությունը կարծում է այն դատական գործը, որին խառնված են եղել պետության բազմաթիվ օղակներ: Իրականում խելացի կլինի այն ժամանակվա դատավճիռը գնահատել այժմյան դատավճիռների համատեքստում, սակայն մարդիկ պատմությունը ընթերցում են այնպես, ինչպես իրենք են ուզում:

Մելինե Անույան- Ալնիսյան է, որ ոչ բոլոր հանցագործներն են պատժվել, սակայն այնպիսի գլխավոր ոճրագործներ, ինչպիսիք են Թալեաթ փաշան, Էնվեր փաշան, Ջեմալ փաշան, այսինքն՝ Օսմանյան պետության կառավարության գրեթե բոլոր անդամները դատվել են և դատապարտվել մահապատժի:

Այշե Զյուր- Այո: Մինչև 1921թ. հարուցվել էր 63 դատական գործ: Դրանցից 55-ը ընդունվել էր, 34-ի դեպքում ամբաստանյալները ենթարկվել էին տարբեր պատիժների: 21 դատաքննություն ավարտվել էր արդարացման վճռով, սակայն այդ արդարացումները պայմանավորված էին վկաների և ապացույցների պակասով: Էնվերը, Թալեաթը, Ջեմալը և 13 հոգի դատվել են և 1919թ. հուլիսին հեռակա կարգով դատապարտվել: Սակայն իթթիհական փաշաների վերաբերյալ կայացված դատավճիռները չեն իրականացվել, քանի որ նրանք 1919թ. նոյեմ-

բերի 1-ի լույս 2-ի գիշերը ճողորկել էին Ստամբուլից: Գերմանիան տեղյակ էր նրանց դատավարությունների մասին, բայց նրանց չհանձնեց Օսմանյան պետությանը: Այդ մարդիկ փախան Շվեյցարիա և Գերմանիա, Ջեմալն ու Էնվերն էլ հեռացան Ռուսաստան: Ի վերջո, հայկական համայնքի որոշ ներկայացուցիչներ մտածելով, որ հնարավոր չի լինելու սրանց պատիժներն ի կատար ածել, որոշեցին, որ իրենք իրագործեն նրանց մահապատիժները: «Նեմեսիս» կազմակերպության հսկողությամբ նախ սպանվեց Թալեաթը, ապա՝ Ջեմալ Ազմին ու Բեհաեդդին Շաքիրը: Շատերը Թուրքիայում ենթադրում են, թե Ջեմալը և Էնվերն էլ են «Նեմեսիսի» կողմից սպանվել, բայց ես կարծում եմ, որ այլ ուժեր են կանգնած եղել վերջին երկուսի սպանության հետևում: Ջեմալի սպանության հետևում կարող է լինել թե ռուսական գաղտնի ոստիկանությունը՝ ՉեԿԱ-ն, թե վրացիները, թե այս գործին կարող է անգլիացիների մատը խառը եղած լինել, և թե այդ ուժերը կարող է համագործակցած լինեն հայկական կազմակերպությունների հետ: Կարմիր բանակին ծառայած այն հայ հրամանատարը, որ սպանել է Էնվերին, ըստ իս՝ անմիջականորեն կապված չի եղել հայ վրիժառուների հետ: Բայց և այնպես՝ արդյունքում սպանվեցին հայասպան երեք առաջնորդները:

Դատապարտյալների մեջ եղել են նաև բնական մահով մահացածներ, 1926թ. Իզմիրի մահափորձի (Մուստաֆա Քեմալ Աթաթուրքի դեմ-«Ակունք»-ի խմբ.) դատաքննության արդյունքում մահապատժի ենթարկվածներ, տարբեր ար-

կածներից մեռածներ: Եթե վերջիններիս հավելենք նաև քաղաքական հակառակորդների կողմից սպանվածներին, ապա կտեսնենք, որ 1915թ. հանցագործների մի նշանակալի մասին վերացրել էին դեռ այն տարիներին:

Մելինե Անույան- Ինչպես նշում է Վահագն Դադրյանը, գլխավոր ամբաստանագրում հանդիպում է "taammuden" (կանխամտածված կերպով) բառը, որը շատ կարևոր է կոտորածների՝ նախապես ծրագրավորված հանցագործություն լինելու առումով...

Այշե Զյուր- Եթե անգամ «taammuden» բառը չլիներ էլ, այն բանից, որ տեղահանությունը ամիսներ է տևել, որ մահերը գրանցվել են բոլորի աչքի առաջ, բայց չեն կանխվել, արդեն իսկ հասկացվում է, որ դրանք եղել են կանխամտածված: Նացիստների կատարած ցեղասպանության ժամանակ գրավոր ծրագիր կա՞ր: Մի՞թե Զիտլերն ասել էր՝ «ես հրեաներին կանխամտածված կերպով եմ սպանելու»: Այս դեպքում ևս բոլորովին էլ էական չէ նման

փաստաթղթի կամ բացահայտ խոստովանության առկայությունը: Դեպքերի ընթացքը, դրանց ժամանակ կատարված նամակագրությունները և, անշուշտ, դատական գործերի շրջանակներում կենտրոնի՝ ծրագիր եղած լինելու մասին խոստովանություններն ինքնին մատնանշում են դեպքերի կանխամտածված լինելը: Գոյություն ունեն նամակագրություններ, որոնցում առկա են «Զրաման ստացանք: Զետեյալ կերպ է եղել» արտահայտությունները: Դրանք բոլորն էլ, բնականաբար, մատնանշում են ծրագրի առկայության փաստը: Քանզի երբ տեղահանությունն սկսվել է, մատնանշում են կազմվել, արձանագրություններ կատարվել, սակայն բոլոր նախապատրաստությունները միակողմանի են եղել. հայերի հեռանալու ուղղությամբ աշխատանքներ կատարվել են, իսկ հետ վերադառնալու՝ ոչ: Այսօր թուրքական պաշտոնական թեզի ջատագովներն ասում են. «Եղբայր, կառավարությունը չէր նախատեսել այդ հետևանքները, չէր մտածել, որ այդպես կլինի: Նրանք այնտեղ էին ուղարկվել բարի նպատակներով»: Ըստ իս՝ այս հարցում պետք է ուշադրություն դարձնել այն կետին, որ կառավարությունը պետք է կարողանար նախատեսել այդ պայմանները:

պատմություն» վերնագրով: Սա առաջին հատորն է:

Այշե Զյուր- Այո, սույն հատորն սկսել են Թանգիմաթի շրջանից, մանրամասն անդրադարձել Աբդուլ Զամիդի ժամանակաշրջանին, հատկապես՝ 1894-1896թթ. դեպքերին, երիտթուրքերի՝ իշխանության գալուստ և հասցրել մինչև 1918թ.: Իսկ երկրորդ հատորն սկսելու են Մուրդուսի զինադարից հետո կատարված դեպքերով: Անդրադառնալու են այն հարցերին, թե ինչպես են սպանվել իթթիհական պարագլուխները, արդյոք Մուստաֆա Քեմալը երիտթուրք էր և ի՞նչ տեսակետ ուներ հայկական տեղահանության վերաբերյալ: Լոզանի և Սևրի պայմանագրերը քննելուց հետո մեկնաբանելու են հանրապետական վարչակարգի ստեղծման փուլերը և գիրքս հասցնելու են մինչև 1926թ. Իզմիրի մահափորձի դատաքննություն, երբ մաքրվեցին իթթիհական կադրերը և հայտնի ընդդիմադիրները: Զույս ունեն, որ դրանից հետո կապագրվի երրորդ գիրքս, որում կներկայացվի քեմալիստական գաղափարախոսության ստեղծման գործընթացը:

Մելինե Անույան- Ինչպիսի՞ արձագանքներ է ստացել Ձեր աշխատությունը:

Այշե Զյուր- Չեմ կարող ասել, թե շատ արձագանքներ են եղել, որովհետև ես հայտնի գրող չեմ, բացի այդ՝ առանձնապես չենք զբաղվել գրքիս գովազդով: Բայց և այնպես, գիրքս արդեն չորրորդ անգամ է տպագրվել: Վաճառվել է Թուրքիայի չափանիշներով սպառման լավ ցուցանիշ համարվող 10 հազարի չափ գիրք: Դա ինձ բավարարում է, քանի որ այլ, այլընտրանքային պատմությանը հետաքրքրվող մարդիկ շատ չեն Թուրքիայում: Զիմա հրատարակչատունը մտածում է հինգերորդ և վեցերորդ հրատարակության մասին:

Մելինե Անույան- Ըստ Ձեզ «Այլ պատմություն» վերնագրով Ձեր գիրքը ի՞նչ տեղ է գրավում թուրք պատմագրության մեջ:

Այշե Զյուր- Իմ հնարավորությունների սահմաններում ջանքեր են գործադրում, որ մարդիկ այլընտրանքային պատմության տեսակետ ունենան, և այդ հարցերին են անդրադառնում թե որպես պատմաբան և թե որպես քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչ: Չանագան թեմաների վերնագրերի ներքո, հողվածի տեսքով, ժողովրդական ոճով գրված գրքեր գոյություն չունեն: Ավելի շատ կան գիտական հղումներով ծանր գրքեր: Ընթերցողներս ասում են, որ այդ տեսանկյունից գիրքս իրենց օգտակար է լինում՝ տվյալ ժամանակաշրջանի մասին ընդհանուր պատկերացում կազմելու առումով: Սակայն, անկեղծ ասած, ես չեմ կարող ասել, թե գիրքս այս կամ այն նշանակություն ունի: Ըստ իս՝ դրա մասին կարող են դատել ընթերցողներս ու գրաքննադատներս:

Թարգմանեց ՄԵԼԻՆԵ ԱՆՈՒՅԱՆԸ Akunq.net

ТРЕБУЕТ ПЕРЕВОДА

Ежемесячная газета "Дзайн Амшенакан" ("Голос Амшенский") издается в Армении с 2004г., однако больше известна за пределами нашей страны. И дело не только в том, что она выходит под патронатом землячества "Амшен" и бесплатно распространяется в заселенных нашими соотечественниками регионах - Абхазии, Краснодарском крае и других. На 8 страницах можно найти все об амшенских армянах - от их истории, культуры, быта, диалекта до особенностей вероисповедания и современных проблем.

ОБ УСПЕХЕ ГАЗЕТЫ ГОВОРИТ И ТО, ЧТО В ПОСЛЕДНИЕ ДВА ГОДА статьи о ней и ее создателе публиковались на страницах зарубежных периодических изданий, таких как журналы Hamshen (Москва), "Дитак" (Бейрут), выходящие в Стамбуле армянские турецкоязычные периодические издания "Агос" и "Парос", а также турецкие "Бир гюн", "Аксийон", Today's Zaman и другие. В прошлом году газета "Дзайн Амшенакан" стала победительницей всеармянского международного конкурса "Армения - родина всех армян", организованного Всемирным армянским конгрессом, Союзом армян России, Министерством диаспоры РА и Союзом журналистов Армении, а ее основатель и главный редактор Сергей ВАРДАНЯН был награжден медалью и дипломом.

Научный сотрудник Института археологии и этнографии НАН РА Сергей Варданян не только известный в Армении и за рубежом журналист, писатель, историк и филолог. Он миссионер, взваливший на себя тяжелую ношу по изданию двуязычной (армяно-русской) газеты. Из-за финансовых затруднений делает это он практически в одиночку, в одной из комнат собственной квартиры. С амшенцами Сергей Гагикович впервые столкнулся еще в 1969г., когда по окончании школы отдыхал на Черноморском побережье Сочи и Абхазии, и сразу заинтересовался их необычным армянским языком, который, как выяснил позже, является его амшенским диалектом.

С тех пор - а прошло более 40 лет - С.Варданян посвятил себя изучению истории, культуры, фольклора и быта амшенских армян. В своих многочисленных публикациях и книгах он представил жизнь не только амшенцев-христиан, но и поведал миру о тысячах амшенцев-мусульман армянского происхождения, проживающих ныне на территории Турции, в губерниях Ризе и Ардвин и частично в Узбекистане, Казахстане, Кыргызстане.

В ПОСЛЕДНИЕ ГОДЫ СЕРГЕЙ ВАРДАНЯН ОБЪЕЗДИЛ НАСЕЛЕННЫЕ ПУНКТЫ ИСТОРИЧЕСКОГО АМШЕНА, познакомился с десятками армянских семей и собрал свежую информацию, разместив ее на страницах своих книг и газеты. Во время путешествий

ему нередко приходилось раскрывать амшенцам их истинное происхождение, отвечать на многие вопросы.

- В конце XV в. турки завоевали Амшен, а в начале XVIII в. приступили к насильственной исламизации местного населения. Часть амшенцев покинула исторические земли и рассеялась по Трапезундскому вилайету. Иная вынужденно приняла ислам. В конце XIX в. и особенно в годы Геноцида группы амшенцев переместились в Абхазию и Краснодарский край, где, основав деревни, церкви, армянские школы и очаги культуры, сохранили свой язык, традиции, веру. В то же время в нескольких селениях на границе Турции и Аджарии проживали исламизированные армяне-амшенцы, которые в 1944г. по приказу Сталина были переселены в Среднюю Азию. В 1980-х гг. я дважды побывал в Средней Азии, где нашел этих переселенцев, называющих себя "хемшилами". На самом деле все они были амшенскими армянами. Уже в те годы у амшенцев пробудился интерес к своему происхождению, они не раз просили меня снабдить их русскоязычной литературой об их истории. Но подобных книг не было издано. Прошло почти 30 лет, многие исламизированные армяне Средней Азии переместились в Краснодарский край, Ростовскую и Воронежскую области, и сегодня они вновь обращаются ко мне с просьбой выслать литературу на русском языке о своих корнях, языке и т.д. Но вопрос остается открытым - подобных книг издано не так уж много, они написаны на армянском языке и, по сути, предназначены для ученых и узких специалистов.

- Однако в 2009г. ЕГУ выпустил вашу монографию "Диалект, фольклор и музыкальное искусство исламизированных амшенских армян". Не способна ли она в какой-то степени заполнить нишу?

- Действительно, книга достаточно интересна и насыщена информацией, в ней собраны

сказки, песни и частушки, размещен диалектический словарь, однако она на армянском языке, непонятном многим амшенским армянам, особенно исламизированным. Для перевода на другие языки нужно финансирование, что остается главной проблемой. Мы живем в век информационных технологий, однако мои путешествия показывают, что амшенские армяне не только лишены информации о своих предках или соотечественниках Армении, но и друг о друге: амшенцы-христиане удивляются, услышав мои рас-

сказы об амшенцах-мусульманах, и наоборот. Более того, отсутствие информации и литературы в условиях изолированности от своих соотечественников работает на руку процессу ассимиляции амшенцев Турции с местным турецким населением.

- В чем выражается эта ассимиляция?

- Сегодня в губернии Ризе уже не разговаривают на армянском языке, хотя и используют в своей турецкой речи немало армянских слов и топонимических названий, а в провинциях Хопа и Борчка губернии Ардвин, населенных более 25 тысячами амшенцев, лишь взрослые разговаривают на хопском говоре амшенского диалекта, уже не понятном детям. Правда, отдельные деятели культуры как-то пытаются сохранить язык.

Есть немало певцов, которые снимают клипы с песнями на хопском говоре, включают эти песни в свои диски. Прозаик Маир Озкан, поэт Юсуф Вайич творят на родном говоре, видный режиссер Озкан Альпер снял три фильма, где звучит амшенский диалект. Одна из популярных музыкальных групп Vova (Vov a? - Кто это?), исполняющих песни на амшенском диалекте, три года назад даже побывала в Армении. Но все это не носит массового характера. Простые люди хотят больше узнать о себе и своем прошлом, и лучший путь достижения этого - литература на

шенцами, я - с говорящими на хопском говоре. Привлекает все - от природы, старинных традиционных сельских домов, топонимических наименований до хороводных танцев, множества армянских слов в речи турецкоязычных амшенцев. С каждым приездом удается собрать новые жемчужины фольклора на хопском говоре, сделать видеозаписи танцев, песен. Затем их систематизировать и ждать возможности для издания.

- Одна из изданных вами последних книг - "По дорогам моих воспоминаний" - написана бывшим жителем села Керц Айюндзорской провинции, что недалеко от города Вана, Ервандом Кюрегяном и не имеет отношения к амшенцам. Что это за проект?

- Мой дед тоже из Айюндзора, соседнего с Керцем села Айкашен, и работа над этой книгой стала данью уважения его памяти. Ерванд Кюрегян был добровольцем в национальной-освободительной борьбе против младотурок, участвовал в героических битвах Вана и Сардарпата. В 1921г. переехал в Иран, а в 1985г. - в Лос-Анджелес, а через три года, когда ему исполнилось 100 лет, написал свои мемуары (за 10 лет до смерти!), имеющие неоспоримое историко-фактографическое значение. Его рукописи пронизаны правдой человека, пережившего Геноцид. В то же время в ней содержится богатейший материал о быте сельчан, традициях, песнях, взаимоотношениях армян с турками и курдами, а также армянских наименованиях рек, озер, сел и т.д., сегодня уже переименованных. Именно это и привлекло нас, меня и Лусине Саакян, когда после смерти Ерванда Кюрегяна к нам обратился его 80-летний сын, известный инженер-строитель Варужан Кюрегян с просьбой издать мемуары. Воспоминания написаны без знаков препинания и заглавных букв, словно на одном дыхании. Пришлось изрядно потрудиться. Наше издание снабжено 390 примечаниями, заметками, уточнениями. Кстати, в моем домашнем архиве есть столь много подобных материалов о Геноциде, а также об амшенцах, что хватило бы на целый музей.

- Однако вам предлагали открыть в Сочи подобный музей, возглавить его и даже назвать его вашим именем. Почему вы отказались?

- Действительно, такая задумка была, но при условии перевезти все мои архивы - тысячи фотографий, документы, мемуары амшенских фиданов и армян, спасшихся от резни 1915г., видеозаписи, статьи и многое другое - в Сочи. Мне же хочется, чтобы эти уникальные ценности оставались здесь. Быть может, однажды найдется меценат, который загорится идеей основания музея амшенских армян здесь, в Армении.

МАГДАЛИНА ЗАТИКЯН
"Голос Армении"
(№20, 28.02.2012г.)

17 января 2012 года скончался выдающийся армянский ученый, доктор сельскохозяйственных наук, профессор, член-корреспондент Итальянской академии Винограда и Вина, большой патриот Армении - Гегам Гарегинович Снапян, внесший существенный вклад в развитие науки и производства в области технологии переработки пищевых продуктов СССР и Республики Армения. Основными направлениями деятельности ученого являлись: технология хранения, сушки и промышленной переработки сельскохозяйственного сырья. За разработку солнечной сушильной установки он был удостоен золотой медали ВДНХ СССР. В настоящее время по всей Армении действуют солнечные сушилки, построенные по его проектам. Неоценим его вклад в деле развития пищевой промышленности Армении. Работая на консервных заводах в качестве главного технолога он внедрил в производство технологию быстрозамороженного растительного сырья, технологию производства оливок, разработал множество пищевых стандартов и документаций, а также большое внимание уделял вопросам безопасности пищи. Его практическая работа включала консультации консервных заводов, фруктохранилищ, солнечных сушилок и других объектов пи-

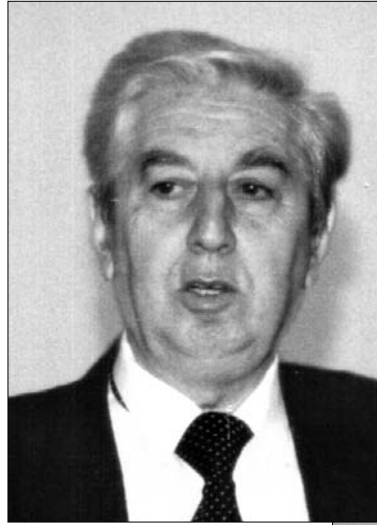
Гегам Гарегинович Снапян

щевой промышленности.

Гегам Гарегинович был высокоинтеллектуальным человеком, обладающим энциклопедическими знаниями, владел армянским, русским, грузинским, английским, итальянским и французским языками. Он опубликовал 185 научных статей в армянской, русской, американской, великобританской, итальянской периодиках, включая 5 монографий, 16 авторских свидетельств СССР и патентов Армении, 2 учебника для ВУЗ-ов.

В годы развала СССР он боролся и приложил немало усилий чтобы предотвратить развал научной базы и сохранить научные кадры Армении, отказался от многочисленных предложений продолжить научную деятельность за рубежом.

Гегам Гарегинович Снапян родился 19 мая 1941г. в селе В.Пшани Гульрипшского района Абхазской АССР, где в 1958г. окончил армянскую среднюю школу им Х.Абовяна. В 1968г. окончил факультет технологии переработки сельскохозяйственного сырья Грузинского института субтропического хозяйства, получив квалификацию инженера - технолога. После окончания института

товароведение пищевых продуктов. В 1976г. был командирован в Италию для повышения квалификации в области хранения, перевозки и переработки плодов и винограда. В 1979г. был назначен заведующим отделом хранения, сушки и переработки плодов и винограда Арм. НИИВВиП. Член-корреспондент Итальянской академии Винограда и Вина с 1993г. В 1995г. защитил докторскую диссертацию, с присвоением степени доктора

գ.գ. սննդագետ

«ՉՈՐՀՈՒՇ»

работал на Сухумском консервном заводе рабочим. В 1969г. поступил в аспирантуру без отрыва от производства при отделе технологии хранения, сушки и промпереработки плодов и винограда Армянского НИИ виноградарства, виноделия и плодоводства. В 1975г. в Московском Институте народного хозяйства им. г. В. Плеханова защитил кандидатскую диссертацию, получив степень кандидата технических наук по специальности

сельскохозяйственных наук. После упразднения руководимого им отдела, с 1992-2006г. работал в НППГ ЗАО "Парен" МСХ Армении заведующим лабораторией хранения и переработки плодов. С 1994г. по 2004г. был координатором Кодекса Алиментарисуса в Армении. С 2006 до последнего времени преподавал и руководил научной тематикой в Армянском государственном аграрном университете на кафедре хранения и переработки растительных продуктов. Большое внимание он уделял подготовке национальных кадров, руководил дипломными работами, под его руководством защищены 6 кандидатских диссертаций.

Особое место в его жизни занимала история амшенских армян. Он никогда не забывал откуда он родом и то, что амшенцы разделили участь тех армян, которые в годы геноцида подверглись насилию и изгнанию с родных мест. На основе рассказов своего крестного-фидаяна и других родных, перенесших весь ужас насильственного изгнания, он написал художественную книгу "Вардук", куда вошли также его некоторые воспоминания о встречах с интересными людьми.

Земляческая
благотворительная
общественная организация
"Амшен"

Численность армян в Российской Федерации

Портал "Армяне в мире" разместил данные численности армян по регионам РФ. Федеральная служба государственной статистики (Росстат) опубликовала окончательные итоги всероссийской переписи населения, проведенной в 2010г. По её данным в Российской Федерации проживает 1 182 388 армян. Данные нельзя считать полными, поскольку, часть населения отказалась от переписи, а часть отказалась называть свою национальную принадлежность. Наибольшее количество армян проживает в Южном федеральном округе (около 442 тысяч человек), наименьшее в Дальневосточном федеральном округе (около 17 тысяч человек). Из городов проживания неизменное лидерство держит Москва-106 466 человек. Но по сравнению с 2002 годом (124 425 человек) наблюдается отток армян из столицы. Владеющими армянским языком себе назвали 660 935 человек. Напомним, что по данным переписи населения 2002 года количество армян, проживающих в России составило 1 130 491 человек. Данные численности армян по регионам РФ в сравнении с данными переписи 2002 года:

По данным Федеральной службы государственной статистики (Росстат)

Регион	2010	2002
Российская Федерация	1 182 388	1 130 491
Центральный федеральный округ	265 424	249 220
Белгородская область	7 588	7 824
Брянская область	4 592	3 618
Владимирская область	6 247	4 999
Воронежская область	10 369	8 813
Ивановская область	4 645	4 012
Калужская область	9 962	7 095
Костромская область	нет данных	1 462
Курская область	5 726	5 899
Липецкая область	7 129	5 398
Московская область	63 306	39 660
Орловская область	нет данных	3 507
Рязанская область	5 549	4 458
Смоленская область	4 776	3 893
Тамбовская область	4 544	4 326
Тверская область	8 222	7 331
Тульская область	9 145	6 507
Ярославская область	7 158	5 993
г. Москва	106 466	124 425
Северо-Западный федеральный округ	38 648	46 297
Республика Карелия	нет данных	1 599
Республика Коми	нет данных	2 102
Архангельская область	нет данных	1 159
Ненецкий автономный округ	нет данных	26
Вологодская область	нет данных	2 150
Калининградская область	9 226	8 415
Ленинградская область	7 072	5 518
Мурманская область	нет данных	1 954
Новгородская область	нет данных	1 940
Псковская область	2 379	2 270

г. Санкт-Петербург	19 971	19 164
Южный федеральный округ	441 638	433 998
Республика Адыгея	15 561	15 268
Республика Калмыкия	нет данных	887
Краснодарский край	281 680	274 566
Астраханская область	5 824	6 309
Волгоградская область	27 846	26 974
Ростовская область	110 727	109 994
Северо-Кавказский федеральный округ	190 295	181 125
Республика Дагестан	4 997	5 702
Республика Ингушетия	нет данных	64
Кабардино-Балкарская Республика	5 002	5 342
Карачаево-Черкесская Республика	2 737	3 197
Республика Северная Осетия - Алания	16 235	17 147
Чеченская Республика	нет данных	424
Ставропольский край	161 324	149 249
Приволжский федеральный округ	79 286	105 083
Республика Башкортостан	нет данных	8 784
Республика Марий Эл	нет данных	1 104
Республика Мордовия	нет данных	1 310
Республика Татарстан	нет данных	5 922
Удмуртская Республика	нет данных	3 283
Чувашская Республика	нет данных	1 261
Пермский край	нет данных	4 979
Кировская область	нет данных	2 123
Нижегородская область	13 294	10 786
Оренбургская область	10 547	10 574
Пензенская область	4 103	3 670
Самарская область	22 981	21 566
Саратовская область	23 841	24 976
Ульяновская область	4 520	4 745

Уральский федеральный округ	42 697	44 630
Курганская область - все население	нет данных	2 109
Свердловская область	11 501	11 093
Тюменская область	15 542	14 802
Ханты-Мансийский автономный округ - Югра	6 343	6 471
Ямало-Ненецкий автономный округ	нет данных	1 554
Челябинская область	9 311	8 601
Сибирский федеральный округ	52 352	60 875
Республика Алтай	нет данных	493
Республика Бурятия	нет данных	2 165
Республика Тыва	нет данных	500
Республика Хакасия	нет данных	839
Алтайский край	7 640	8 105
Забайкальский край	нет данных	4 183
Красноярский край	10 677	10 807
Иркутская область	6 558	6 849
Кемеровская область	10 669	10 104
Новосибирская область	9 508	7 850
Омская область	7 300	6 644
Томская область	нет данных	2 336
Дальневосточный федеральный округ	16 506	17 903
Республика Саха (Якутия)	3 691	2 764
Камчатский край	нет данных	948
Приморский край	5 924	5 641
Хабаровский край	2 943	2 666
Амурская область	3 948	4 045
Магаданская область	нет данных	330
Сахалинская область	нет данных	1 144
Еврейская автономная область	нет данных	282
Чукотский автономный округ	нет данных	83

